

PIOTR SŁAWIŃSKI, *Kształcenie młodzieży w Sandomierzu w latach 1815-1914*, Wydawnictwo Libron, Kraków 2013, ss. 297

Na rynku wydawniczym w 2013 roku ukazała się książka doktora nauk humanistycznych w dziedzinie historii Piotra Sławińskiego, zatytułowana *Kształcenie młodzieży w Sandomierzu w latach 1815-1914*¹. Autor jest pracownikiem Archiwum Państwowego w Sandomierzu. Jego zainteresowania badawcze koncentrują się na zagadnieniach wyznaniowych i szkolnictwa w regionie Sandomierza.

¹ P. Sławiński, *Kształcenie młodzieży w Sandomierzu w latach 1815-1914*, Wydawnictwo Libron, Sandomierz 2013.

O funkcjonowaniu szkolnictwa średniego w Sandomierzu mówimy od XVII wieku. Autor publikacji już we wstępie stwierdził, że najstarszą szkołą tego typu było kolegium jezuickie, w którym naukę pobierali chłopcy². Słusznie zauważył, iż „wszystkie szkoły posiadające ciągłość funkcjonowania od XVII wieku w omawianym okresie były instytucjami rządowymi”. Wyjątek stanowiła jedynie szkoła benedyktynek przeznaczona dla dziewcząt. Była to instytucja prywatna, utrzymywana przez klasztor. Ukazana przez Autora charakterystyka szkolnictwa średniego na terenie Sandomierza pozwala zdefiniować znaczenie omawianych instytucji w życiu kulturalnym tego regionu. Ponadto, określa pozycję i rolę nauczyciela w życiu lokalnej społeczności³.

Ramy chronologiczne niniejszego opracowania obejmują lata 1815-1914. Dolna granica związana jest z utworzeniem Królestwa Polskiego i oficjalnym przyłączeniem Sandomierza do zaboru rosyjskiego. Górną granicę wyznacza wybuch I wojny światowej⁴. Cezura pracy jest jasna i uzasadniona.

Książka Piotra Sławińskiego zasługuje na uznanie. Autor dał się poznać jako badacz dokładny. Przedmiotem opracowania uczynił kształcenie młodzieży w Sandomierzu w wymienionym okresie, czyli szkoły funkcjonujące w tym mieście pod zaborem rosyjskim, w których uczono na poziomie wyższym niż elementarny.

Autor publikacji wskazał na przemiany, jakie miały miejsce w oświacie na poziomie szkolnictwa średniego. Okazuje się, że edukacja cieszyła się zainteresowaniem wśród poszczególnych warstw społecznych. Cenzus wykształcenia stał się podstawą awansu społecznego i wpływał na niwelowanie różnic stanowych oraz klasowych. Edukacją dzieci oprócz mieszczan interesowali się włościanie. W pracy uwypuklono czynniki wpływające na stan szkolnictwa średniego w Sandomierzu, zwłaszcza decyzje polityczne i stosunek do nich miejscowego społeczeństwa.

Praca Piotra Sławińskiego stanowi kompleksowe opracowanie szkolnictwa średniego w Sandomierzu. W tym celu wykorzystane zostały zasoby archiwalne znajdujące się w Polsce. Autor zbadał akta dotyczące nauczycieli w szkołach sandomierskich. Przedstawił interesujące treści znalezione w Zespole Radomskiego Rządu Gubernialnego z Archiwum Państwowego w Radomiu, materiały rękopiśmienne odnośnie szkół żeńskich utrzymywanych przez benedyktynki i nauczania religii w sandomierskich placówkach oświatowych, znajdujące się w Archiwum Biblioteki Wyższego Seminarium Duchownego w Sandomierzu oraz Archiwum Diecezjalnym w Sandomierzu. Ponadto, ciekawe informacje zaczerpnął z Archiwum Państwowego w Kielcach Oddział w Sandomierzu i Archiwum Warszawskiej Metropolii Prawosławnej. Materiały archiwalne uzupełnił źródłami drukowanymi o charakterze ogólnokrajowym⁵. W książce Piotra Sławińskiego wykorzystane zostały także prace dotyczące problematyki regionalnej: szkolnictwa lubelskiego czy szkolnictwa guberni łomżyńskiej. Na uwagę zasługują też, przytoczone przez Autora, wspomnienia

² Tamże, s. 1.

³ Tamże, s. 8.

⁴ Tamże, s. 8-9.

⁵ Tamże, s. 11.

osób, które miały wpływ na oświatę, m.in. Jana Kantego Krzyżanowskiego⁶, Władimira Smorodinowa⁷, czy Jana Wołyńskiego⁸. Należy zgodzić się z Piotrem Sławińskim, że pozwoliły one poznać przede wszystkim zakulisowe działania władz carskich prowadzących politykę rusyfikacyjną. Niebagatelną rolę odegrały także, uwypuklone przez Autora książki, relacje uczniów szkół sandomierskich, publikowane w *Pamiętniku Koła Sandomierza*⁹. Ogólne opracowania na temat Sandomierza dostarczyły niezbędnych informacji odnośnie zaprezentowania ogólnego tła miasta.

Autor odwołał się w książce do dotychczasowego stanu badań. Na uwagę zasługiwały szczególnie prace: Anny Szylar¹⁰ i Adama Massalskiego¹¹. Piotr Sławiński zakomunikował, że pozostałe publikacje dotyczące oświaty na poziomie średnim w Sandomierzu mają charakter przyczynkowski. Stwierdza, że temat sandomierskiego szkolnictwa w literaturze przedmiotu poruszany był w wąskim zakresie, zwłaszcza przez księży podejmujących problematykę szkolną w powiązaniu z funkcjonowaniem sandomierskiej diecezji. Tu na uwagę zasługują artykuły: ks. Piotra Włoczyka¹² i ks. Walentego Wójcika¹³.

Kształcenie młodzieży w Sandomierzu w latach 1815-1914 autorstwa Piotra Sławińskiego stanowi monografię obejmującą niepełne szkolnictwo średnie w Sandomierzu pod zaborem rosyjskim. Zwieńczeniem edukacji w szkołach średnich było uzyskanie świadectwa maturalnego. W Sandomierzu przed I wojną światową miała miejsce tylko jedna matura w męskim gimnazjum w 1914 roku¹⁴. Nie dziwi zatem tytuł książki. Autor wskazał na zróżnicowanie poziomu nauczania w poszczególnych placówkach oświatowych. Żeńska szkoła średnia zaprezentowana w pracy, ze względu na poziom nauczania, od 1896 roku nazywana była wyższą szkołą elementarną. Poza zainteresowaniem Autora znalazło się seminarium duchowne utworzone w 1820 roku i kształcenie zawodowe. Seminarium duchownemu, które kształciło na poziomie uznawanym wówczas jako półwyższe poświęcona została monografia autorstwa ks. Stanisława Kotkowskiego¹⁵. Natomiast problematykę edukacji zawo-

⁶ Tamże, s. 12, 205.

⁷ Tamże, s. 12, 134, 205.

⁸ Tamże, s. 12, 66, 206.

⁹ A. Banackowski, *Wspomnienia z Sandomierza z lat 1906-1914*, [w:] *Pamiętnik Koła Sandomierzan 1925-1935*, Warszawa-Sandomierz 1936; P. Banackowski, *Ze wspomnień o Sandomierzu w latach 1912-1914, 1917-1921*, [w:] *Pamiętnik Koła Sandomierzan*.

¹⁰ A. Szylar, *Działalność oświatowa benedyktynek sandomierskich w latach 1616-1865*, Lublin 2002.

¹¹ A. Massalski, *Collegium Gostomianum. Szkoła średnia w Sandomierzu w latach 1773-1914*, t. 2, Sandomierz 2002.

¹² P. Włoczyk, *Szkoły i szpitale w diecezji sandomierskiej w okresie rządów bpa Adama P. Burzyńskiego (1820-1830)*, *Nasza Przyszłość*, 1996, 85, s. 207-266.

¹³ W. Wójcik, *Przygotowanie kandydatów do chrztu przez benedyktynki sandomierskie w latach 1821-1825*, *Roczniki Teologiczno-Kanoniczne*, 1957, 4, 4, s. 117-130.

¹⁴ P. Sławiński, *Kształcenie młodzieży*, s. 7.

¹⁵ S. Kotkowski, *Seminarium Duchowne w Sandomierzu w latach 1820-1926*, oprac. i przyg. do druku H.I. Szumił, Sandomierz 2010.

dowej Piotr Sławiński podjął w odrębnej pracy: *Szkola rzemieślniczo-niedzielną w Sandomierzu w latach 1839-1906*¹⁶.

Na książkę *Kształcenie młodzieży w Sandomierzu w latach 1815-1914* składa się wstęp¹⁷ i sześć rozdziałów, a ponadto bibliografia¹⁸, skróty¹⁹, aneksy²⁰, indeks osobowy²¹ i indeks miejscowości²² oraz spis tabel²³. Publikacja ma zakończenie w języku rosyjskim i angielskim, co niewątpliwie podnosi jej wartość²⁴.

Struktura pracy jest logiczna, a rozdziały mają układ rzeczowo-chronologiczny. Tym sposobem Autor pragnął uniknąć niepotrzebnych powtórzeń. Tok wywodów zaprezentowany w pracy jest jasny i rzeczowy, a język poprawny stylistycznie, jakkolwiek w tekście dają się zauważyć potknięcia drukarskie. Pisownię licznych przypisów cechuje poprawna konsekwencja.

Piotr Sławiński rozpoczyna książkę rozdziałem wstępnym zatytułowanym „Polityka oświatowa władz wobec szkolnictwa średniego”²⁵. Treściowo i jasno przedstawiono w nim politykę oświatową władz carskich wobec szkolnictwa na terenie Królestwa Polskiego do roku 1863²⁶ i w latach 1864-1914²⁷. Zwrócił uwagę na fakt, że szkolnictwo w Księstwie Warszawskim podlegało Izbie Edukacyjnej, spełniającej wówczas funkcję najwyższej władzy oświatowej w państwie. Szkoły powiązано z administracją państwową i tym samym funkcjonowały niezależnie. Autor w rozdziale tym wskazał na wydane przez Dyрекję Edukacji Narodowej w dobie Księstwa Warszawskiego przepisy²⁸, które w odniesieniu do szkolnictwa średniego obowiązywały w początkowym okresie funkcjonowania Królestwa Polskiego. Opisał także czterostopniową strukturę organizacyjną szkół (elementarne, podwydziałowe, najwyższa szkoła średnia, czyli 6-klasowe szkoły departamentowe o charakterze filologicznym, w 1816 roku w wyniku reformy administracyjnej ich nazwy zmieniono na wojewódzkie), ukazał wpływ na oświatę Mikołaja Nowosilcowa komisarza pełnomocnego przy Radzie Stanu Królestwa Polskiego, dążącego do likwidacji odrębności Królestwa Polskiego i ujednolicenia systemu oświatowego z Cesarstwem²⁹. Autor książki odniósł się do ustanowionej przez Komitet Reformy Edukacyjnej tzw. Kuratorii Instytutów Naukowych (1823), wprowadzającej do szkół średnich system inwigilacji uczniów i nauczycieli oraz donosicielstwo pod pozorem

¹⁶ P. Sławiński, *Szkola rzemieślniczo-niedzielną w Sandomierzu w latach 1839-1906*, Sandomierz 2008.

¹⁷ P. Sławiński, *Kształcenie młodzieży*, s. 7-14.

¹⁸ Tamże, s. 199-206.

¹⁹ Tamże, s. 207-208.

²⁰ Tamże, s. 209-270.

²¹ Tamże, s. 271-280.

²² Tamże, s. 281-284.

²³ Tamże, s. 285-286.

²⁴ Tamże, s. 287-291; 293-297.

²⁵ Tamże, s. 15-34.

²⁶ Tamże, s. 15-25.

²⁷ Tamże, s. 25-34.

²⁸ Tamże, s. 15.

²⁹ Tamże, s. 17-18.

nadzoru wychowawczego³⁰. Zwrócił uwagę na wydany w 1825 roku *Dozór pensji i szkół wyższych płci żeńskiej w stolicy* oraz otwartej w Warszawie szkoły guwernantek, przekształconej w 1826 roku w Instytut Rządowy Wychowania Płci Żeńskiej o 3-letnim kursie nauki. Po upadku powstania listopadowego w miejsce szkół średnich uruchomiono tymczasowe szkoły wydziałowe, które funkcjonowały tylko rok. Autor odwołał się także do Ustawy dla gimnazjów, szkół obwodowych i elementarnych, czyli parafialnych w Królestwie Polskim z 15 lipca 1833 roku³¹. Wskazał na pogłębiający się proces rusyfikacji szkolnictwa³². Słusznie zauważył, że Ustawa dla gimnazjów i szkół obwodowych z 12 września 1840 roku zrusyfikowała ostatecznie szkolnictwo Królestwa z ustrojem i programem szkół w Cesarstwie, podporządkowując je bezpośrednio władzom rosyjskim. Omówił nowy kurs polityki władz carskich zapoczątkowany po reformie Aleksandra Wielopolskiego. Wskazał na tzw. ustawy juchenheimskie (11 września 1864 r.), likwidujące reformę szkolną Aleksandra Wielopolskiego³³. Opisał unifikację szkolnictwa średniego w 1866 roku³⁴.

W rozdziale drugim, zatytułowanym „Organizacja i utrzymanie szkół średnich”³⁵, Autor nakreślił organizację szkolnictwa sandomierskiego do 1914 roku, ukazując stopnie i typy, rodzaje szkół oraz dane statystyczne. Dokonał charakterystyki męskiego szkolnictwa, wskazując, że pierwszą męską szkołą średnią w omawianym okresie była Szkoła Wydziałowa, utworzona w miejsce zlikwidowanego gimnazjum austriackiego, po przyłączeniu Sandomierza do Księstwa Warszawskiego na podstawie przepisów z 1812 roku. Nie omieszczał omówić Szkoły Obwodowej typu filologicznego, zaznaczając, że po wprowadzeniu reformy administracyjnej kraju (1842) Szkoła Obwodowa zmieniła nazwę na Szkołę Powiatową. Męska szkoła średnia w Sandomierzu w omawianym okresie była utrzymywana ze środków budżetu państwa³⁶. P. Sławiński opisał również funkcjonujące od 1867 roku w Sandomierzu Męskie Klasyczne Progimnazjum z dwoma językami starożytnymi. Zakomunikował fakt rozluźnienia polityki rusyfikacyjnej na skutek rewolucji z lat 1905-1907. Odwołał się do działającego w Sandomierzu w roku szkolnym 1913/1914 pełnego ośmioklasowego gimnazjum. W rozdziale omawiającym organizację i utrzymanie szkół w Sandomierzu opisał też żeńskie szkolnictwo do 1866 roku³⁷ i w latach 1866-1914³⁸. Opisał w związku z tym szkołę utrzymywaną przez benedyktynki, podając jej różne nazwy (Instytut Zgromadzenia Zakonnego Reguły Św. Benedykta, Instytut Zakonny Żeński w stopniu szkoły wyższej płci żeńskiej w Mieście Sandomierzu Obwodzie i Guberni Sandomierskiej; Pensja Wyższa Płci Żeńskiej przez Zgromadzenie PP. Benedyktynek utrzymywana; Instytut Prywatny Wyższy Żeński). Treści przedstawione w tym rozdziale nawiązują do postanowień ukazu o klasztorach rzymsko-

³⁰ Tamże, s. 18.

³¹ Tamże, s. 19.

³² Tamże, s. 21.

³³ Tamże, s. 25-34.

³⁴ Tamże, s. 29.

³⁵ Tamże, s. 35-58.

³⁶ Tamże, s. 36.

³⁷ Tamże, s. 41-50.

³⁸ Tamże, s. 50-58.

katolickich, w wyniku których pensje klasztorne przeszły pod nadzór władz szkolnych, stając się placówkami rządowymi. Od tego momentu mówimy już o przekształconej placówce pod nazwą Wyższej Żeńskiej Państwowej Szkoły w Sandomierzu³⁹.

Rozdział trzeci zatytułowany „Proces dydaktyczny” został poświęcony problematyce m.in. pracy szkolnej, metodom nauczania, relacjom uczeń – nauczyciel⁴⁰. Autor uwzględnił w nim program nauczania w szkołach wydziałowych, przygotowujących do zawodów praktycznych zgodnie z przepisami z 1812 roku. Wspomniął o dokonanych w nich zmianach programowych w 1820 roku, w efekcie których zwiększono liczbę godzin nauki języków obcych. Przywołana w pracy Ustawa z roku 1833 pod względem organizacyjnym i programowym przekształciła szkoły obwodowe na wzór rosyjskich szkół powiatowych i wprowadzała uszczuplony program nauczania⁴¹. W wyniku kolejnej Ustawy z 1840 roku proces nauczania uległ uwstecznieniu. Ze szkół średnich wyeliminowano historię i geografię Polski, wprowadzono naukę pamięciową, nie dbano o stan zdrowia i wychowania fizycznego młodzieży, a warunki lokalowe były bardzo trudne. Taka polityka doprowadziła w 1851 roku do ujednolicenia programu gimnazjów w Królestwie Polskim z programem tego typu szkół w Cesarstwie. Autor książki zakomunikował zmiany w programach nauczania będące efektem wprowadzonej od roku szkolnego 1862/1863 reformy Aleksandra Wielopolskiego⁴².

Czwarty rozdział książki: „Lokale szkół średnich i ich wyposażenie”⁴³ został poświęcony bazie materialnej tych szkół. Autor szczegółowo omówił lokale męskich i żeńskich szkół średnich, ukazując ich wyposażenie.

W piątym rozdziale publikacji: „Nauczyciele”⁴⁴ omówiona została ta grupa zawodowa. Zwrócono w nim uwagę na ich liczbę, płeć, staż pracy, wiek, wyznanie, stan rodzinny, pochodzenie i wykształcenie oraz przebieg kariery zawodowej. Autor książki zaprezentował w tym miejscu zwierzchników sandomierskich szkół, ich status materialny i społeczny. Wskazał na rolę nauczycieli w środowisku lokalnym. Przedstawił też informacje dotyczące katechetów pracujących w średnich szkołach Sandomierza. W formie tabelarycznej zamieścił wykaz publikacji nauczycieli sandomierskich⁴⁵.

W ostatnim rozdziale książki, zatytułowanym „Uczniowie”⁴⁶ uwzględniono skład uczniowski, biorąc pod uwagę liczbę, wyznanie, narodowość, pochodzenie i wiek. Opisano warunki bytowe uczniów, odniesiono się do opłat za stancje, spraw związanych z dyscypliną na terenie średnich szkół sandomierskich. Nie zabrakło też informacji na temat życia towarzyskiego oraz zaangażowania uczniów w życie społeczne i polityczne.

³⁹ Tamże, s. 42.

⁴⁰ Tamże, s. 59-82.

⁴¹ Tamże, s. 59.

⁴² Tamże, s. 74-83.

⁴³ Tamże, s. 83-111.

⁴⁴ Tamże, s. 113-159.

⁴⁵ Tamże, s. 151-153.

⁴⁶ Tamże, s. 161-193.

Dwa ostatnie rozdziały książki ukazują różnorodną problematykę dotyczącą składu społecznego, wyznaniowego, narodowościowego, stanu cywilnego i wieku.

Piotr Sławiński uniknął w swojej pracy rażących powtórzeń. Zadbął o zachowanie proporcji odnośnie wielkości pomiędzy poszczególnymi rozdziałami – największy liczy 33 strony, a najmniejszy 19 stron. Decydowała o tym ilość materiału, jaką udało się Autorowi zebrać. Przyjęcie takiego układu miało też jednak swoje mankamenty. Daje się to zauważyć, zwłaszcza kiedy Autor w poszczególnych rozdziałach, dotyczących np. nauczycieli czy uczniów siłą rzeczy musi omawiać i porównywać dane z pierwszej połowy XIX wieku z danymi z początku XX stulecia. Wiadomo, że warunki społeczno-gospodarcze i oświatowe w omawianych okresach były różne. Autor starał się różnice te bardziej omawiać i wyjaśniać unikając porównań, co na ogół mu się udawało.

Baza źródłowa, jej zakres, dobór i sposób interpretacji wskazują na duże doświadczenie Autora oraz sprawność w pisaniu publikacji naukowych. Zgromadzony materiał został udokumentowany w niezwykle bogatych przypisach. Bibliografia prezentowanej monografii jest obszerna, obejmuje wykaz źródeł archiwalnych⁴⁷ i drukowanych⁴⁸, jak też najważniejsze opracowania z tego okresu⁴⁹. Dobór literatury i źródeł jest adekwatny do problematyki pracy, co przesądza o dobrej wartości informacyjnej prezentowanego opracowania. W bibliografii nie uwzględniono wydawnictw zamieszczonych w tabelach, tj. publikacji sandomierskich nauczycieli i podręczników szkolnych. Uzupełnieniem opracowania są aneksy zamieszczone na końcu publikacji. Zestawiono w nich w formie tabelarycznej dane odnoszące się do nauczycieli, jak również uczniów poszczególnych szkół oraz wykorzystywanych w szkołach podręczników. W opracowaniu wykorzystano metodę opisową, która dominuje w pracy. Tam, gdzie było to możliwe Autor zastosował metodę porównawczą oraz metody statystyczne.

Ujednolicenia i konsekwencji wymagałaby zasada pisowni imion rosyjskich. Powinny być napisane w polskich odpowiednikach, a nie w transliteracji. Autor zbyt często i nie zawsze celowo stosował pisownię dużą literą różnych mniej lub bardziej ważnych organów szkolnych i urzędów.

Kształcenie młodzieży w Sandomierzu w latach 1815-1914 Piotra Sławińskiego pomimo pewnych niedociągnięć, błędów literowych zasługuje na uwagę historyków oświaty i badaczy zajmujących się przemianami społecznymi w Królestwie Polskim oraz Kraju Przywiślańskim w XIX wieku. Stanowi uzupełnienie stanu wiedzy o Sandomierzu w XIX i na początku XX wieku. W prezentowanej monografii Autor przekrojowo omówił politykę władz w odniesieniu do kształcenia młodzieży przez cały okres zaboru rosyjskiego.

Renata Bednarz-Grzybek

⁴⁷ Tamże, s. 199-200.

⁴⁸ Tamże, s. 200-201.

⁴⁹ Tamże, s. 201-206.